

Dr hab. Anna Warakomska, prof. ucz.
Uniwersytet Warszawski
Wydział Neofilologii
Instytut Germanistyki
ul. Dobra 55
00-312 Warszawa

Warszawa, 29.07.2023r.

Ocena dorobku naukowego, dydaktycznego i organizacyjnego dr Anny Dąbrowskiej w postępowaniu habilitacyjnym w dziedzinie nauk humanistycznych, w dyscyplinie literaturoznawstwo

I. Sylwetka Habilitantki

Pani dr Anna Dąbrowska uzyskała w 2005 roku tytuł zawodowy magistra filologii germańskiej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie na podstawie pracy magisterskiej „Zur Bedeutung der Ellipse in der Literatur. Funktionelle Analyse der Ellipse anhand ausgewählter Gedichte von Gottfried Benn, Paul Celan und Durs Grünbein“, promotorem pracy była prof. dr hab. Jadwiga Kita-Huber z UJ.

W 2009 roku uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie na podstawie dysertacji „Interkulturalität im Schaffen Soma Morgensterns“, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Kłańskiej, a recenzentami byli prof. dr hab. Elżbieta Dzikowska oraz prof. dr hab. Hubert Orłowski. Pracę zawodową podjęła w Instytucie Filologii Germańskiej na UJ w czasie studiów doktoranckich w 2005 roku, pracując najpierw jako asystent, a następnie od 2012 roku jako adiunkt. Ze swoją macierzystą jednostką jest związana do chwili obecnej.

Zaznaczyć należy, że Habilitantka otrzymała dyplom studiów stacjonarnych z wyróżnieniem oraz że w 2004 roku otrzymała dyplom muzyka instrumentalisty (klasa skrzypiec) Państwowej Szkoły Muzycznej II stopnia im. W. Żeleńskiego w Krakowie. Informacje te wskazują, że była ponadprzeciętną studentką, a także osobą zaangażowaną (rozwój pozaakademicki), natomiast Jej kariera zawodowa, jeśli chodzi o czas realizacji kolejnych etapów, rozwijała się według klasycznego wzorca wśród polskich germanistów.

II. Działalność na rzecz macierzystej Uczelni, dorobek dydaktyczny, organizacyjny i popularyzatorski oraz informacje o współpracy międzynarodowej

Dr Anna Dąbrowska prowadzi zajęcia ze studentami Instytutu Filologii Germańskiej na studiach I oraz II stopnia, głównie przedmioty związane z literaturą i kulturą krajów niemieckiego obszaru językowego, takie jak: historia literatury, wstęp do literaturoznawstwa, metodologia badań literackich, analiza tekstu literackiego, współczesna literatura szwajcarska i austriacka, literatura III Rzeszy, literatura interkulturowa, różne kategorie estetyczne w literaturze, ale też zajęcia z praktycznej nauki języka niemieckiego. W czasach stale obniżającego się poziomu językowego prowadzenie tych ostatnich uznać należy za wyzwanie! Jak wynika z załączonych tekstów przedmioty te korespondują z głównymi zainteresowaniami badawczymi Habilitantki.

W ramach seminarium dyplomowego dr Dąbrowska sprawowała opiekę nad 50 licencjatami i 13 magistrantami. Napisała liczne recenzje prac licencjackich i magisterskich. Z ramienia Instytutu Filologii Germańskiej uczestniczyła w organizacji czterech konferencji naukowych.

Pełniła i nadal pełni różne funkcje na rzecz Uniwersytetu Jagiellońskiego. Była sekretarzem w Komisjach ds. rekrutacji na poziomie Instytutu i Wydziału, członkiem Komisji Krajowych Ram Kwalifikacji, również na poziomie Instytutu i Wydziału. Pełniła funkcję koordynatora programu Erasmus w IFG UJ, była sekretarzem naukowym tegoż Instytutu oraz sekretarzem Komisji Wydziałowej przyznającej środki finansowe młodym naukowcom. Od 2019 r. jest kierownikiem kierunku Filologia Germańska. Za pracę organizacyjną została trzykrotnie uhonorowana nagrodą Rektora UJ.

W 2021 roku pełniła nadto funkcję opiekuna naukowego Biblioteki Austriackiej w Krakowie, gdzie moderowała odczyty z pisarzami i pisarkami, naukowcami i artystami niemieckojęzycznymi, m.in. z Samą Maani, którego twórczość została poddana analizie w tekstach naukowych Habilitantki oraz w recenzowanej pracy habilitacyjnej. Dr Dąbrowska koordynowała też współpracę IFG z Biblioteką Austriacką, promowała działania tej biblioteki, a także popularyzowała *pro bono* wiedzę na temat literatury niemieckiej na Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Krakowie. Wcześniej, tzn. po ukończeniu studiów germanistycznych współpracowała przy organizacji wymiany młodzieży polskiej i niemieckiej, prowadząc dyskusje związane z wybranymi miejscami pamięci.

W latach 2006-2007 była stypendystką Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, wielokrotnie stypendystką Franz-Werfel-Stipendium oraz stypendium im. Ernsta Macha. Na stypendiach tych realizowanych na Uniwersytecie Wiedeńskim zajmowała się niemieckojęzyczną literaturą interkulturową. Jako opiekun naukowy Biblioteki Austriackiej w Krakowie była beneficjentką wyjazdu seminaryjnego do Klosterneuburg oraz stypendium Österreichische Gesellschaft für Literatur. Wygłosiła trzy wykłady za granicą: wykład we Frankfurcie nad Menem w ramach Dnia Międzynarodowego Towarzystwa Josepha Rotha o twórczości Somy Morgensterna, wykład otwarty na Uniwersytecie w Paderborn (RFN), prezentujący projekt habilitacyjny, a także wykład na zaproszenie Polskiej Akademii Nauk w Wiedniu dotyczący twórczości SAIDA i Hamida Sadra. Dodać tu trzeba również wykłady dla stypendystów podczas dłuższych pobyków stypendialnych w Austrii, jak też referaty podczas konferencji zagranicznych.

Jest członkiem zespołu w międzynarodowym projekcie naukowym Germanistische Partnerschaften fundowanym przez Niemiecką Wymianę Akademicką DAAD pt. „Regionen der Erinnerung. Raum und Gedächtnis in Mitteleuropa“. Zważywszy na przedmiot badań Habilitantki w ramach projektu (twórczość Klubu Polskich Nieudaczników w Berlinie, a więc współczesnych pisarzy wywodzących się z Polski) tytuł tego projektu nie wydaje się najszcześliwiej wybrany, pojęcie „Mitteleuropa” ma bowiem specyficzne konotacje w historii Niemiec.

Dr Dąbrowska oczekuje również na decyzję w sprawie dwóch grantów. W ramach współpracy z Uniwersytetem Viadrina złożyła wniosek w Polsko-Niemieckiej Fundacji na Rzecz Nauki o fundusze na projekt dotyczący narracji o wojnie i ucieczce w kontekście literatury polskiej, niemieckiej i ukraińskiej, w którym miałyby pełnić funkcję kierownika strony polskiej. Natomiast w Narodowym Centrum Nauki stara się o grant OPUS na projekt dotyczący niemieckojęzycznej prozy autorów z Bliskiego Wschodu.

Poza tym Habilitantka napisała recenzje czterech artykułów naukowych (2 pokonferencyjnych, jedną artykułu do „Przeglądu Zachodniego” i jedną artykułu do tomu „Linguae mundi”). Wymienione przykłady wskazują na zaangażowanie dydaktyczne oraz istotną aktywność naukową i organizacyjną Habilitantki, które zostały zauważone, a także docenione przez JM Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego wspomnianymi wyżej trzema nagrodami za pracę organizacyjną oraz trzema za pracę naukową (w tym dwoma zespołowymi). Dr Dąbrowska należy do jednego Towarzystwa Germanistycznego, w 2018 roku otrzymała medal za długoletnią służbę, ma na swoim koncie także egzamin z niemieckiego języka specjalistycznego. Podsumowując ten segment działalności, trzeba podkreślić, że Habilitantka aktywnie uczestniczy w życiu swojej społeczności akademickiej, jest

wysoko oceniana przez studiujących oraz pracodawcę i dba również o rozwój współpracy naukowej na arenie międzynarodowej.

III. Dorobek naukowy

Dorobek naukowy dr Anny Dąbrowskiej jest zwarty, składają się nań dwie monografie, 14 rozdziałów w zagranicznych i polskich monografiach naukowych po doktoracie oraz trzy przed doktoratem, 7 artykułów naukowych w przeważnie polskich czasopismach fachowych, udział w redakcji trzech naukowych monografii, a także wstęp do tomu naukowego, słowniczek autorów, indeks imion i nazwisk oraz postaci biblijnych – zamieszczone w dziele zbiorowym. Tematyka tych publikacji koncentruje się wokół interkulturowości, intermedialności, kwestii estetyki dzieła literackiego, kilka prac dotyczy obrazów biblijnych w twórczości różnych pisarzy niemieckojęzycznych oraz transpozycji historii w literaturze.

Są to zatem teksty o wybitnie interkulturowym i częściowo interdyscyplinarnym charakterze, zawierają spory ładunek informacyjny i wzbogacają dyskurs naukowy o nowe treści. Napisano je poprawną niemiecką bądź polszczyzną. Cechuje je dociekliwość, retoryczne przygotowanie i skupienie na odkrywaniu, na innowacjach. Niekiedy, jak np. w artykule o *Der Vogelsammler von Auschwitz* Hamida Sadra, do głosu dochodzi iście detektywistyczna dyspozycja, mianowicie powieściowa historia zostaje zawieszona na rzecz tropienia tej zupełnie spoza literatury po to, aby odpowiedzieć na jedno nurtujące pytanie, czy i na ile teza zawarta w fikcji odpowiada faktom. Badania, które przy tym wykonano, relacja z tych badań stanowi pokaźną część artykułu, przywołują na myśl pracę historyka, archeologa (*nomen omen*) odkopującego zatarte tropy odprysków pamięci o rzeczach pozornie marginalnych, jednak w tej części świata nadal znaczących. Zanikający świat, impas lub świat poddawany transformacjom to materia, wokół której zbudowana została większość tekstów załączonych do recenzji.

1. W dysertacji o interkulturowości w twórczości Somy Morgensterna jest to świat galicyjskich Żydów, ale też Ukraińców, Polaków i Wiedeńczyków sprzed II wojny światowej. Celem tej pracy, która została pozytywnie dostrzeżona w środowisku germanistycznym w Polsce i w Niemczech, stało się ukazanie tekstowych reprezentacji treści kulturowych na przykładzie języka, religii, wyglądu czy habitusu i w odniesieniu do interakcji figur świata przedstawionego. Międzykulturowa przemoc stała się tu jednym z ważniejszych pryzmatów oglądu. Problematyka ta powraca także w tekście z 2012 roku pt. *Sprache und Interkulturalität im literarischen Werk Soma Morgensterns*. Pytania stawiane w obydwu pracach są podobne: w jaki sposób budowana jest narracja w wymienionych wyżej obszarach, a teksty Morgensterna zaprezentowane zostają jako owoce (produkty) specyficznej historycznej i kulturowej praktyki. Podczas jednak kiedy w pierwszej z wymienionych Autorka skupia się na kilku domenach, to w drugiej bada głównie rolę języka, rozgraniczając jednocześnie analizowane teksty w celu uniknięcia powtórzeń. Podobną restrykcję znaleźć można również w innych publikacjach Habilitantki, co należy docenić.
2. W pracy habilitacyjnej, do której szczegółowego omówienia powrócę w jednym z kolejnych punktów, osią dociekań jest z kolei świat przedstawiony, którego pozaliterackie odpowiedniki wprawdzie nie chcą przeminąć, ale i tak ów kosmos wydaje się ciekawie Habilitantkę. Do grupy publikacji tego nurtu zaliczyć trzeba również *Zum Verhältnis von Teheran und den „deutsprachigen Bergen“ im Roman 'Teheran Wunderland' (2018) von Sama Maani (2022)* oraz *Poetik der iranischen Revolution von 1978-1979 im Roman 'Die ersten Tage der Welt' (2019) von Salem Khalfani (2020)*. Odrębną pracą, choć czasowo usytuowaną w pobliżu, jest artykuł *SAIDs und Hamid Sadrs Rückblick auf die 68er Bewegung (2014/2015)*. Tu bowiem uwaga zogniskowana zostaje wokół wydarzeń historycznych w Niemczech i Austrii 1968

roku, także na refleksjach wymienionych w tytule pisarzy, a zatem nie tylko na samych wydarzeniach, ale także na ich odbiorze przez irańską diasporę w przestrzeni niemieckojęzycznej, zwłaszcza na wpływie tych wydarzeń na samych pisarzy. Zaletą tych prac, podobnie jak habilitacji, jest przybliżenie literatury relatywnie słabo znanej zarówno w Polsce, jak i w Niemczech (k.n.o.j.) oraz potraktowanie jej jako pełnoprawnej twórczości literackiej, bez desygnatów „interkulturowa” (lub „migrancka”, „azyłowa” itp.). Habilitantka rzeczowo przedstawia badane teksty i ich autorów, jasno formułuje pytania badawcze i prowadzi analizy, których wyniki zazwyczaj przekonują. Sprawnie posługuje się niezbyt obszerną literaturą przedmiotu, a budując własne hipotezy, stara się również wchodzić w dyskusję z innymi badaczami.

3. Za przykład podejmowania dyskusji, ale też owego: „zazwyczaj przekonują” może posłużyć tekst *Ornithologie im Dienste des Dritten Reiches in der Novelle Arno Surminskis Die Vogelwelt von Auschwitz*. (Kolejna odsłona historycznych tropów w zainteresowaniach badawczych Habilitantki). Dr Dąbrowska nie zgadza się na odczytywanie tej pozycji przez niektórych badaczy jako (w skrócie mówiąc) uproszczonej alternatywy: idylliczny świat natury vs. brutalna rzeczywistość obozowego życia więźniów. I odchodząc od tekstu, skupia uwagę na wybranych aspektach problematyki natury, znaczenia ciała, rasy, krwi, ziemi w ideologii III Rzeszy, aby dojść do konkluzji – pewnie poniekąd słusznej – że główna postać, niemiecki ornitolog Grote, preparując ptaki, chciał zrealizować jakieś konkretne ideologiczne cele, np. oswajając ludność z nowymi terenami wcielonymi do Rzeszy, zdobywać akceptację tej ludności dla ich zniemczania, propagować socjalny darwinizm. Te wnioski wydają się przy zaproponowanej lekturze trafne, ale wydają się również pomijać inne możliwe interpretacje, np. koncentrujące więcej uwagi na roli ilustratora Marka (Polaka, pomocnika SS-manna), któremu za świadczone usługi przypadają w udziale nieco lepsze warunki bytowania, ale też ostracyzm czy nawet groźby ze strony współwięźniów. Chłopakowi Grote wróży niebawem po wojnie powrót na Akademię, możliwość dalszego rozwoju itd. Można by ten wątek nieco przeświecić i pewnie otrzymalibyśmy nieco inną interpretację całości, a być może też inne konkluzje. Nadto, o ile sobie przypominam, przedstawiona historia nie uwypukla jakoś szczególnie wątku wystawienniczego i edukacyjnego, ale przyznam: nie badałam tego.
4. Odrębną gałąź naukowych zainteresowań Habilitantki stanowi analiza motywów biblijnych i religijnych w twórczości autorów niemieckojęzycznych. Do tej grupy należy zaliczyć teksty: *Boska ludzkość, ludzka boskość. O poszukiwaniu bliskości Boga w twórczości Rainera Marii Rilkego* (2010) oraz *Między idyllą, utopią a katastroficznymi wizjami. Krajobrazy biblijne w twórczości Ingeborg Bachmann* (2010). Publikacje te eksplorują przede wszystkim kwestie metafizycznego ścierania się człowieka z Bogiem, podążają za pytaniami eschatologicznymi – wyborem między Miłością i miłością, zorientowaniem na wieczność lub doczesność, sacrum lub profanum itd., obecnymi w niemieckiej poezji i prozie *fin de siècle'u* i dwudziestego wieku. I w tym przypadku dochodzi do refleksji o charakterze interkulturowym, nawet wówczas, kiedy nie zostają wyeksplikowane jako zadanie badawcze. W przypadku Rilkego będzie to na przykład we fragmentach dotyczących fascynacji islamem, w przypadku Bachmann refleksji o ograniczoności języka względem Absolutu.
5. Podobnie w *Die Natur in den 'Psalmen' von SAID im religiösen Kontext* (2015) oraz w *Das Verhältnis zwischen Gott und Mensch in den 'Psalmen' SAIDs* (2016) poszukiwania oscylują wokół fundamentalnych pytań nurtujących człowieka, prezentując m.in. uzurpatorskie i nieprawomyślne utyskiwania podmiotu lirycznego *Psalmsów* poety. Ale dyskutują także kwestie estetyczne, inspiracje SAIDA klasyczną poezją oraz mistyką perską, tradycją Księgi Psalmów Starego Testamentu, wykorzystywanych też w kulturze chrześcijańskiej, jak również nawiązania do Koranu. Analizy te umożliwiają wprawdzie osadzenie twórczości poety w

rejestrze owych inspiracji, ale pokazują także jej indywidualny charakter, wyrażający się w zwrocie ku naturze, poszukiwaniu w niej prefiguracji Najwyższego, a jednocześnie w zakotwiczeniu w „tu i teraz”. Jak stwierdza Badaczka, bez związku z obecnym światem, z terazniejszą duchowością, nie sposób zrozumieć *Psalmów SAIDA*. Interkulturowość dochodzi i tym razem do głosu nie tylko w pasażach o socjalizacji poety w tradycji muzułmańskiej i poznaniu religijności chrześcijańskiej na emigracji w Niemczech, nie tylko w pasażach dotyczących wielorakich natchnień poety. Interkulturowe transformacje urastają do rangi problemu w dyskusji estetycznej. Artykuł wskazuje na zakwestionowanie tytułu utworów SAIDA podczas pewnej konferencji. W wątpliwość podane zostało zestawienie wyobrażeń Boga w Psalmach Biblijnych i w omawianej twórczości lirycznej. W tych pierwszych Stwórca pojmowany jest jako Centralny Punkt Odniesień, nawet jeśli ludzie Go nie dostrzegają lub dopiero poszukują, natomiast u SAIDA w punkcie tym miałyby stać człowiek. Autorka zwracając uwagę na ów spór, podziela pogląd, że w tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej za Psalmi uważa się pieśni na chwałę Boga (dziękczynne, błagalne i inne), dodać trzeba, że w tej dyskusji nikt nie uzurpował sobie prawa do koncesjonowania tytułów literackich. Chodziło tutaj raczej o zwrócenie uwagi na pewne zasadnicze różnice nie tyle literaturoznawcze, formalne, ile społeczne czy właśnie kulturowe. Walorem tej analizy jest błyskotliwa pointa, przekierowująca argumentację na wirtualność dzieła literackiego i ogólną kondycję współczesnych podmiotów.

Podsumowując tę część oceny, stwierdzić trzeba, że artykuły i rozdziały w monografiach udostępnione przez Habilitantkę wpisują się w nowe trendy dyskusji naukowej. Dają wgląd w zainteresowania badawcze Habilitantki i każdorazowo sprecyzowaną metodę pracy, wyrażone uwagi proszę potraktować jako ekspresję odmiennej wrażliwości interpretatorskiej. Wywody w nich przedstawione jasno pokazują główny interkulturowy nerw przedstawionych dociekań, obecny już w dysertacji, jak i w tekstach nie dotyczących poetyki rewolucji islamskiej, które z kolei można potraktować jako zapowiedź nowego obszaru zainteresowań badawczych. We wszystkich dyspozycji interkulturowej towarzyszy refleksja kwestii estetycznych i w teoretycznej części badań odgrywa znaczącą rolę. W odniesieniu do tego nowego nurtu zainteresowań powtórzyć trzeba i jeszcze raz podkreślić, że utwory literackie potomków migrantów w krajach niemieckojęzycznych, a także w Polsce, do niedawna nie znajdowały szerokiego zainteresowania wśród czytelników i badaczy. Artykuły Habilitantki drukowane w niemieckiej i polskiej przestrzeni językowej oraz wygłaszane na międzynarodowych konferencjach pokazują, że warto je czytać i analizować. Zatem pracę naukową dr Dąbrowskiej można scharakteryzować jako odkrywanie zapoznanych (Morgenstern) lub jeszcze słabo eksplorowanych łądów (Sadr).

Książka habilitacyjna

Dr Anna Dąbrowska wskazała w autoreferacie jako tzw. książkę habilitacyjną monografię naukową zatytułowaną „Narrative der islamischen Revolution im Iran anhand ausgewählter deutschsprachiger Romane (2010-2019)”, Harrasowitz Verlag: Wiesbaden 2022. Badania zaprezentowane w tej pozycji obejmują przede wszystkim twórczość pisarzy i pisarek wywodzących się z Iranu, a tworzących w krajach niemieckojęzycznych. Wyjątek stanowi tu powieść Michaela Kleeberga, *Der Idiot des 21. Jahrhunderts. Ein Divan* (2018), której obecność w korpusie również uzasadniona jest w określeniu „niemieckojęzyczne” zastosowanym do wybranych utworów. Praca zbudowana została na skrupulatnie przygotowanym planie badawczym, z którego sprawę zdaje część wstępna autoreferatu, a więc nie trzeba go tu powtarzać. Jednak początkowe zdanie tego autoreferatu wydaje się niezwykle ważne, mianowicie, że książka ta „stanowi pierwszą monograficzną próbę scharakteryzowania niemieckojęzycznych powieści na temat islamskiej rewolucji w Iranie”.

Zdanie to jest ważne nie tylko dla podkreślenia nowatorstwa pomysłu. Wskazuje bowiem także na istotną rolę samego wydarzenia historycznego dla pewnej grupy tekstów fikcyjnych. Zarówno tytuł całości, jak i analizy ze wstępnej części pracy dr Dąbrowskiej, zapoznające czytelników z twórczością przede wszystkim pisarzy wywodzących się z irańskiego kręgu kulturowego, sugerują, że rewolucja ta w pewien sposób odbiła się w pamięci twórców, a nawet że stanowi jakby element łączący niekiedy bardzo odległe wrażliwości, estetyki, zainteresowania. Habilitantka odnalazła bardziej lub mniej precyzyjne odniesienia do rewolucji w dwudziestu powieściach i liczba ta wydaje się pokaźna. W badaniach nad twórczością „turecko-niemiecką” takim powtarzającym się w literaturze punktem odniesienia jest turecko-niemiecka umowa o zatrudnieniu pracowników najemnych z 1961 roku. W twórczości „irańsko-niemieckiej” właśnie rewolucja najczęściej wpływa na dalsze losy bohaterów i ich życie w Europie (w tym w Niemczech, Austrii, Szwajcarii) albo powraca jako wspomnienie o różnym zabarwieniu emocjonalnym. Można więc zaryzykować stwierdzenie, że studium na temat rewolucji islamskiej w tej twórczości niechybnie musiałyby powstać. Należy zatem docenić naukową inwencję Habilitantki i sprawną realizację badań.

Ich globalna struktura nie budzi zastrzeżeń. W części teoretycznej uwypuklono główne zamierzenia badawcze z jasno wyrażonymi pytaniami badawczymi, celami i tezą (tezami) pracy, przedstawiono stan badań, pokrótce historię rewolucji islamskiej znaną z przekazów historiograficznych, a także metodę pracy i wyjaśnienie podstawowych dla przyjętej perspektywy pojęć tragiczności i satyryczności. W części analitycznej przeznaczony do zbadania materiał empiryczny podzielono na dwie podgrupy wedle powyższego klucza (tragiczności i satyryczności). I w pierwszej z nich przeanalizowano następujące pozycje: *Dein Name Navida* Kermaniego, *Marivan unter den Kastanienbäumen* H. Ezadiego, *Nachts ist es leise in Teheran* Shidy Bazyar i *Der Idiot des 21. Jahrhunderts* Michaela Kleeberga, natomiast w drugiej dwie powieści Samy Maaniego *Ungläubig* oraz *Teheran Wunderland*. W części podsumowującej przypomniano najważniejsze wnioski częściowe z przeprowadzonych analiz oraz dokonano porównania narratywów powieści zaklasyfikowanych jako satyryczne i tragiczne z wykorzystaniem elementów teorii przedstawionych w wywodzie. Całość opatrzone przejrzyście i prawidłowo wykonanymi przypisami oraz na końcu spisem literatury z podziałem na literaturę podmiotu, przedmiotu i inne źródła. Praca zawiera ponadto uwagi odnoszące się do transkrypcji pojęć perskich, arabskich i kurdyjskich, a także notki biograficzne autorów i autorek (z głównego korpusu) badanych tekstów.

Podział ów jest przejrzysty i poza uwagę, że nie wszystkie nagłówki (tytuły podpunktów) wyróżnione w tekście zostały ujęte w spisie treści, można by zastanowić się również nad jeszcze jednym niuanssem retorycznym, mianowicie nadaniem dwóm członom części analitycznej tytułów „aspekty tragiczności” oraz „aspekty satyryczności”. Takie określenia mogą bowiem już na wstępie sugerować kategorie analityczne, w jakich należałoby rozpatrywać badane teksty, że mamy do czynienia z przyjętymi założeniami, zanim zostały udowodnione. Również wypowiedź z analizy utworu Kermaniego powtarza ten manewr, nazywając jego narrację „zasadniczo tragiczną” („grundsätzlich tragischen Narrativs”, s. 71.) w miejscu, w którym nie zostało to jeszcze dowiedzione. Należy zrozumieć, że Habilitantka ma już wyrobiony pogląd na formę narratywów w badanych tekstach i może być przekonana o słuszności takiego stwierdzenia, narzucanie tej perspektywy czytelnikom wydaje się mało eleganckie.

Osią dociekań w całej pracy są narratywy rewolucji islamskiej we współczesnej prozie niemieckojęzycznej (jak wspomniano głównie autorstwa pisarzy pochodzących z Iranu albo urodzonych na emigracji). Materiał wybrany do analizy tak jak w przypadku wielu innych prac Habilitantki stanowią fragmenty literatury o świecie, który tym razem wprowadzić nie chce przeminąć, ale właśnie ów zastój wydaje się kluczem do zrozumienia istoty dociekań Badaczki. Frustracja związana z wynikiem rewolucji, rezygnacja i poczucie bezsilności wydają się zmuszać pisarzy do poszukiwania specjalnych opcji opowiadania o niej. Dychotomia: świat pre- i postrewolucyjny czy jak

nazywa ten fenomen Habilitantka „zatrzymana, niedokończona dialektyka” staje się istotnym elementem ich literackich zmagani. Ale opisują często nie tyle same wydarzenia, ile ich przyczyny i konsekwencje, reflektują ich wpływ na los bohaterów i znaczenie dla ich dalszego życia. Wybierają przy tym specyficzny punkt (punkty) widzenia, posługują się swoistym językiem, prezentują pewną ideologiczną optykę. Dlatego koncepcję zbadania sposobów opowiadania o rewolucji islamskiej w powiązaniu z jednej strony z teorią Haydena White’a, a z drugiej z teoriami filologicznymi, m.in. narratologią Wolfa Schmida ocenić należy jako uprawniony. Wprawdzie White zapożyczył swoje teorie z nauk filologicznych i odniósł je do historiografii, przekonując że każdy rodzaj pisarstwa – również teksty historyków – ma walor sztuki (konstrukcji), dlatego też powoływanie się tu na jego teorie wydaje się pewnym nadmiarem. Jednak można przyjąć, że również sposób przedstawiania wydarzeń historycznych w literaturze pięknej podlega podobnym mechanizmom, na jakie zwracał uwagę amerykański badacz i uznać sedno jego założeń zastosowanych jako narzędzie badawcze w pracy literaturoznawczej za właśnie uprawniony powrót do źródeł. Habilitantka przekonująco przedstawia owe założenia i ich wartość dla własnych analiz, niestety niezbyt konsekwentnie stosuje je w odniesieniu do wybranych przykładów.

Za ilustrację niech posłuży wybór refleksji z pamiętnika dziadka z powieści Navida Kermaniego *Dein Name*. Skoncentrowanie uwagi na tych zapiskach nie budziłoby wątpliwości, gdyby to była jedyna narracja o rewolucji w tej powieści. Badaczka zdaje sobie sprawę z istnienia innych, nadto poświęca sporo miejsca wielowarstwowym perspektywom oglądu przedstawianych spraw, a więc kwestiom relacjonowania i dopowiadania historii przez wnuka, nadto problemowi wiarygodności narratora oraz komplikacjom przy ostatecznym określeniu „autorstwa” narracji. Tu w sukurs najczęściej przychodzą teorie narratologiczne Schmida, jego podział na pierwszo-, drugo- i trzeciorzędnego narratora oraz wyróżniki czasu, przestrzeni, perspektywy, percepcji, ideologii i języka. To skoncentrowanie okrawa jednak prezentację obrazów rewolucji i jej konsekwencji w powieści *Dein Name*, co prowadzi do tylko częściowo poprawnych wniosków, m.in. do ustalenia, że utrata ziemi i poddanie zniszczeniu ciężko wypracowanego dorobku to jeden z głównych czy bodaj najważniejszy powód depresji/zgorzknienia dziadka.

Kilka urywków z innych miejsc powieści wskazuje na pozostałe powody tego przygnębienia, np. złość dziadka na własny błąd (s. 144 powieści Kermaniego w wydaniu elektronicznym Hanser E-Book 2014). Ta złość zostaje przypisana dziadkowi jako potencjalne uczucie tuż po rewolucji, a więc nie tylko żal po utracie majątku, ale właśnie zawód, poczucie zostania oszukany, wykorzystany, a więc ogólne rozczarowanie rozwojem sytuacji, w innym miejscu (tamże, s. 97-99) także egzekucje, w tym również członków rodziny. Być może fakty te nie są podane jako bezpośrednia przyczyna rozgoryczenia nestora rodu, ale chyba należy je uznać za element potęgujący tragizm wypadków. Tragizm na poziomie przedstawionych wydarzeń, na którym koncentruje się analiza, chociaż White proponował odniesienie podstawowych (niejako przedgatunkowych) wzorców fabularnych (tragedii, komizmu, romansu, satyry) raczej do formy, do struktury, do wyboru języka i ideologii. Obok głównych tropów językowych (metafory, metonimii, synekdochy, ironii), które także wyróżnił jako paradygmatyczne, można by je przyrównać do fundamentalnych operacji antropologicznych.

Ale pozostając na poziomie wydarzeń i uczuć, można by poprowadzić ten wątek analizy dalej i zbadać, czy jest on zwielokrotniony w innych powieściach, co mogłoby doprowadzić do dalej idących wniosków, np. odpowiedzi na pytanie, na ile figura pokładanych w rewolucji nadziei i zawodu jest istotna w pisarstwie o rewolucji islamskiej, tzn. czy tylko Kermani tak komponuje, czy to jakiś trend w myśleniu o rewolucji. Właśnie do tego typu refleksji skłaniają teorie White’a. Co niebagatelne, wniosek, że rzeczywiście owa figura się powtarza, pojawia się w pracy, jednak czytelnik musi go przyjąć na wiarę.

Poza tym takie porównanie nasuwa się po lekturze zaproponowanych w wywodzie powieści, np. *Nachts ist es leise in Teheran* Shidy Bazyar, która bardziej koncentruje się na nieudanej rewolucji

liberalno-lewicowej. Natomiast *Dein Name* cechuje zupełnie odmienna perspektywa, powieść ta zresztą bardzo wyróżnia się wśród pozostałych. Nie tylko skomplikowaniem poziomów narracyjnych, obszernymi odniesieniami do literatury niemieckiej oraz osadzeniem irańskiej historii (*nota bene* także przed i porewolucyjnej) w nurcie dziejów powszechnych, co Habilitantka podkreśla (analizuje) i co należy docenić. Wyróżnia ją także właśnie podłoże ideowe opowieści, żeby nie nadużyć pojęcia narratywu. Habilitantka bada i ten aspekt, dając wgląd w przestrzeń duchowości dziadka i jego rodziny, dlatego zdziwić może, dlaczego nie docenia tej sfery życia w konkluzjach dotyczących tragizmu. Wielokrotnie podkreślając związki tej figury z islamem, informując o znaczeniu fenomenu ofiary w tradycji szyickiej, nie zajmuje się wystarczająco wnikliwie tą kwestią. A przecież wątek ten wydaje się znaczący w kontekście podejścia dziadka do historii.

Nie ma tu miejsca na przytoczenie wielu egzemplifikacji, ale np. ważny jest fragment, w którym mowa o opuszczeniu premiera Mosaddegha przez Irańczyków 19.08.1953 roku i przyrównanie tego zaniechania do wydarzeń, jakie spadły na Husajna (Hosseina) w średniowiecznej Karbali (Kerbali) (tamże, s. 1.366). Według relacji po tych wydarzeniach dziadek miał nie wychodzić z domu przez ponad trzydzieści lat, zgorzknieć, nie spotykać się z ludźmi. Ważne wydaje się zwrócenie uwagi na wyrafinowanie Chomeiniego, który buduje kontrast: on sam (wiara, Husajn) w przeciwieństwie do Szacha (despota, Jazyd) (Yazid, tamże, s. 1.634), jak też umiejętne zonglowanie argumentami i zdobywanie poklasku przez odwoływanie się do archetypów bliskich duszy każdego Irańczyka (tamże, s. 1.629-1.647). Ważne w końcu są enuncjacje na temat utraty nadziei na zapanowanie rozumnego postępu oraz zachowania suwerenności kraju, które dziadkowi przez całe życie wpajali jego ojciec, nauczyciele Koranu i dr Jordan, reprezentujący okcydentalny wzór intelektualnej niezależności. Oraz fragment o poszukiwaniu listu dziadka z początku lat osiemdziesiątych, gdzie ów miał wyrażać chęć śmierci, zanim Republika Islamska odbierze mu również Boga (tamże, s. 2.074), bo wcześniej, co też wiadomo z narracji odebrała mu dzieci, wnuki, krewnych, którzy są za granicą (s. 1.402).

Pierwszy z wymienionych przypadków nie odnosi się do rewolucji, ale odnosi się do historii i kultury (elementarnych wyobrażeń Irańczyków), stanowi również ważne przypuszczenia na temat przyczyn kondycji dziadka. Podobnie jak wszystkie pozostałe przykłady narracji, które pozwalają na twierdzenie o dużo poważniejszych przyczynach rozgoryczenia, aniżeli utrata majątku. Dziadek ukazany jest przecież w tej powieści jako osoba zachowująca się etycznie, poważnie traktująca swoją wiarę, ufająca, że nie przeszkodzi ona w rozwoju, uniezależnieniu oraz modernizacji kraju. Niewątpliwym tragizmem tej postaci najlepiej uwidacznia się na przecięciu owych narracji. Niemożliwość mistycznego skupienia na „Bleiben im Entwerden” (tamże, s. 303) w obliczu katastrofy, jaka spotyka dziadka, jego kraj, a nade wszystko świadomość przegranej najczystszych przekonań czynią zeń w moim przekonaniu figurę tragiczną. A podobne odczytanie tej postaci staje się możliwe w istocie dzięki przyjętej konwencji tragicznego narratywu.

Przyznać trzeba, że analizowana powieść nie ułatwia zadania, właśnie rozpiętość obrazów, polifoniczność głosów, na której również koncentruje się część teoretyczna, oraz ścisłość założeń w pewnym sensie stają się przeszkodą. Wybrana metoda pozwala skrupulatnie badać konkretne wymyki i wyciszać możliwości, jakie dawałaby analiza napięć między narracjami. Chociaż nie należy twierdzić, że odniesień do tych ważnych elementów, np. narracji wnuka, wspomnień o dyktaturze, morderczym niszczeniu przeciwników, ścieraniu się islamu oświeconego z politycznym zupełnie brakuje w wywodzie, bo są, tak jak i jest twierdzenie o pomyłce („Irrtum”) jako cesze charakterystycznej większości powieści o rewolucji islamskiej (s. 87), ale umykają one uwadze w ostatecznej konkluzji, uwypuklającej właśnie ową stratę materialną. Niemniej jednak trzeba docenić wysiłki Habilitantki, mające na celu, również przy analizie innych prezentowanych pozycji, odważną próbę przecierania szlaków. I podkreślić, że o wiele łatwiej odnosić się do badawczych propozycji niż je konstruować.

Docenić trzeba również chęć uniknięcia powtórzeń, co zaobserwować można było już w dostarczonych do recenzji artykułach. Habilitantka wskazuje w części przeglądowej na wiele powieści, w których pojawia się rewolucja islamska, ale do analizy w rozprawie habilitacyjnej wybiera przeważnie te, których nie badała wcześniej i nie przedstawiała w innych miejscach. Wyjątek stanowi *Teheran Wunderland* Samy Manniego, co skrupulatnie odnotowano w pracy (s. 15, przypis 65). Lektura obydwu tekstów pozwala stwierdzić, że Habilitantka potrafi korzystać z własnych badań i rzeczywiście nie nadużywa autocytatu. Niestety i w tym obszarze pojawia się pewien mankament. Na s. 191, gdzie mowa o interpretacji powieści Maaniego *Ungläubig* w odniesieniu do praw człowieka nadmienia się o nieznaczającej tu wadze tego typu podejścia w odróżnieniu od tekstów Sadra i SAIDA, gdzie ma ono, zdaniem Autorki, odgrywać znaczniejszą rolę. Niestety z tekstu nie wynika, o które prace wymienionych pisarzy chodzi. Ponieważ brakuje ich omówienia – powieści Sadra analizowane wcześniej przez Badaczkę dotyczą zupełnie innych tematów, podobnie liryka SAIDA – to można wnioskować, że chodzi o esej pierwszego lub wywiad z drugim z wymienionych, co rodziłoby kolejne komplikacje formalne. Tę niedoskonałość można uzasadnić jako chęć skrótu, przejaw dezygnolwoltury albo wynik recepcji i wpływu teorii kulturoznawczych.

W pracy napotkać można też drobne potknięcia językowe, literówki, skróty myślowe, np. przy przedstawianiu teorii Wolfa Schmida (s. 25) pomyłono kolejność, w jakiej on sam prezentuje swoje parametry. Charakterystykę zaczyna bowiem nie od perspektywy perceptywnej, tylko omawia najpierw 4 inne parametry, tzn. przestrzeń, ideologię, czas, język i dopiero w 5. punkcie przechodzi do percepcji; w kilku miejscach dopowiedzenia „według Schmida”, „według White’a” mogą sugerować, że to ci teoretycy zajmowali się interpretacją badanych w pracy powieści (np. s. 21, 70, 92, 170). Jednak te drobnostki nie zaburzają w przeważającej mierze poprawnego językowo tekstu. Zachowano proporcje między ekspozycją teorii i analizą, jeśli chodzi o teorię Schmida, to w przypadku analizy powieści Shidy Bazyar zaproponowane do badań użycie wspomnianych parametrów dobrze się sprawdza, podobnie jak perspektywa perceptywna, koncepcje czasu, przestrzeni, ideologii przy omawianiu powieści Kleeberga. Taki podział daje możliwość zbadania wielu obszarów życia społecznego przedstawianego w omawianych powieściach, niekiedy nawet oddalonych czasowo bądź przestrzennie od rewolucji islamskiej, pozwala wpleść je w kontinuum przyczynowo skutkowe tego wydarzenia. W przypadku powieści Maaniego można nawet zaryzykować stwierdzenie, że przeprowadzone według przyjętego wzoru analizy oraz wnioski, iż chodzi w tych powieściach nie tylko o humorystyczne wykrzywienie świata przedstawionego, które miałyby wskazywać na prawdę o rzeczywistości, ale również o gorzką drwinę (s. 215), zupełnie dobrze mogłyby funkcjonować bez odniesienia do teorii White’a.

Wnioski i konkluzja

Podsumowując stwierdzić trzeba, że książka habilitacyjna dr Dąbrowskiej jest pionierskim przykładem analizy struktur narratywnych dotyczących rewolucji islamskiej w powieściach niemieckojęzycznych dekady 2010-2019. Powstała na pograniczu kilku dziedzin i dyscyplin naukowych, teorii literatury (narratologii), historii, psychologii, socjologii, kulturoznawstwa. Jest to praca ciekawa i nowatorska, zarówno ze względu na badane fenomeny, jak i zaproponowaną metodę analizy. Jak wspomniano powyżej nie wszystkie elementy wywodu można przyjąć bezkrytycznie, nie umniejsza to jednak wysokiej wartości poznawczej całości. Interdyscyplinarność coraz częściej postulowana w naukach humanistycznych wydaje się koniecznością w przypadku tego rzadkiego, ale jednak coraz wyraźniejszego zjawiska, jakim jest piarstwo autorów wychowywanych w kilku kręgach kulturowych. W krajach niemieckojęzycznych mamy z tym zjawiskiem coraz częściej do czynienia, czego dobitne przykłady przedstawiła dr Dąbrowska w swoim wywodzie, odnosząc się do twórczości wyżej wymienionych, ale też do prozy nie mniej zajmujących autorów, jak np. Kathy

Zarnegin, Hamid Sadr, Nava Ebrahimi. Główną osią rozważań stały się w wywodzie rewolucja islamska i republika teokratyczna z jej specyficznym podejściem do demokracji oraz formy ich zaistnienia w literaturze pięknej, ale z przeglądu innych powieści wynika, że pisarze ci mają wiele do zaofierowania nie tylko interkulturowo zorientowanym germanistom, ale także, a może nawet przede wszystkim, czytelnikom władającym niemiecką.

Badania dr Dąbrowskiej uznać należy za udaną próbę spójnego ujęcia szeregu informacji i analiz należących do różnych dziedzin humanistyki oraz za rozprawę poszerzającą nauką perspektywę. Z pewnością zostanie zauważona w dyskusji fachowej.

Podobnie jak omówione wyżej prace z dorobku naukowego przedstawioną książkę habilitacyjną oceniam jako ważne osiągnięcie naukowe, wnoszące nowe impulsy do badań literatury. Według mnie książka ta oraz dorobek naukowy, dydaktyczny i organizacyjny dr Dąbrowskiej stanowią dowód dojrzałości badawczej i spełniają kryteria określone w art. 219 ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Na tej podstawie wnoszę o dopuszczenie dr Anny Dąbrowskiej do kolejnych etapów przewodu habilitacyjnego.

Anna Warakomska

W-uz, 29.07.2023

dr hab. Anna Warakomska, prof. ucz.